

Zágoni Miklós
A TECHNIKÁTÓL AZ ETIKÁIG
A TECHNOLÓGIAI NEUTRALIZMUS KRITIKÁJA

A technológiai neutralizmus elve azt mondja, hogy a technika önmagában se nem rossz, se nem jó, és az emberen múlik, hogy tudását jóra vagy rosszra használja fel. Akik ma az emberiség összes problémájának technikai megoldását sugallják, ennek az elvnek a követői. Az elv a techné alkalmazását *közvetlenül* etikai problémává teszi, amennyiben az *alanytól*, a tudás biotokosának szándékától teszi függővé, hogy jóra vagy rosszra használja-e fel. Ezzel azonban ez az elv a technika alkalmazásának problémáját szubjektiválja, a *szándék* függvényévé teszi. Ezzel azt sugallja, hogy az etikai probléma megoldása itt van a kezünkben: csupán a jót kell választanunk, és (neveléssel, felvilágosítással) erre kell rávennünk embertársainkat is, s gondjaink megoldódtak.

Ezzel szemben ebben az előadásban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az eszközhasználat problémaköre korántsem ilyen triviális, s hogy mélyebb és robosztusabb meghatározottságokkal állunk szemben, semmint hogy pusztán a „jó” etikai választásával azokon úrrá tudjunk lenni. Azt állítom, hogy a technikai neutralizmus *ismeretelméleti* kérdésként kezeli a technológia problémáját és akként kívánja megoldani is, miközben valójában egy objektív, genetikai, vagyis *ontológiai* meghatározottságú folyamattal állunk szemben, amelynek befolyásolása jórészt lehetőségeink határán túl fekszik, s éppen ezért nem tartom könnyű kézzel kezelhetőnek.

Az eszközhasználat ugyanis az embernél *genetikailag kódolt sajátosság*. Az ember eszközt használ már magának az eszköznek a megszerzésére és átalakítására, célra irányítására is. Ezzel azonban az eszközök száma az ember kezében már a legelső lépésnél megkétszereződik, s ahogyan újabb és újabb eszközöket (szerszámok) vet be az eredeti eszközök fejlesztésére, javítására, úgy ezek száma elkezdi hatvány szerint gyarapodni: a szaporodás üteme maguknak az eszközöknek a számával arányos.

Az embert eszközhasználat mellett célirányultsága, intencionalitása is jellemzi: a megismeréstudomány úgy mondja, az ember *intencionális lény*. Ez kettős szintű fogalom: egyrészt azt mondja, hogy nem tudunk „csak úgy”, általában „gondolni”, mindig *valamit* gondolunk, másrészt tevékenységünk mindig egy gondolt tárgyra vagy dologra vonatkozik.

Létében, tevékenységében nem tetteinek *teljes következményrendszerét* vizsgálja, hanem csakis azt, hogy az adott cselekvés *kittűzött cél* felé vezeti-e, vagy sem. Így áll elő az a helyzet, hogy midőn hatások egész sokadalmát, bombáját indítja el, csupán egyetlen dolgot vizsgál: hogy a szerte repülő hatásrepek valamelyike eltalálja-e az általa vágyott célt. ... S itt van a lényeg: e figyelmen kívül hagyás nem szubjektív, szándékoltan valósul meg, hanem biológiai meghatározottságaink szerint.

Ugyanis ez a fajta teleologikus, célra irányuló viselkedés azért alakulhatott ki, mert akkor olyan környezetben élt az ember, ami lehetővé tette a másodlagos hatások

vizsgálatának elhagyását, lévén hogy felvette, eltüntetette azokat. Így a valóság-elemek komplex sokféleségéből lehetőség volt csak azokat beengedni a tudatunkba, amelyek az akkori fennmaradásunk szempontjából leginkább szükségesek és hasznosak voltak. Itt egy megismerési szűrő, a biológiai szelekció egy fajtája, egy *ismeretelméleti szelekciós mechanizmus* működött. Azonban az ember a 20. század végére olyan mesterséges környezetet hozott létre technikai-civilizációs elemekből, amelyben a régi feltételek között jól működő kognitív funkciók diszfunkcionálissá, a szelekciók kontraszelekcióvá váltak. Hiszen az úgynevezett „mellék”-hatások már domináltak, elnyomták a fő célt, s figyelmen kívül hagyásuk immár az eredeti célok elérhetetlenségéhez vezetett.

Ha az autó kereke zötykölődik a földúton, kézenfekvő, hogy sima utat kell csinálni. Öntsünk le betont, aszfaltot. Kész, a cél eléretett, a dolog elintéztetett. Hogy közben az adott földfelszínről minden élőt, növényt és állatot eltüntettünk, a föld lélegzését, kapcsolatát a légkörrel megszüntettük, albedóját, fényvisszaverő-képességét megváltoztattuk, hőmérsékletét megnöveltük, mikroklíma-képző és -megtartó képességét tönkretettük – e hatások intencionális értelemben nem léteznek, nincsenek.

A figyelembe nem vett mellékhatások az elmúlt két-száz évben főhatásokká növekedtek, s összemérhetetlenül nagyobb hányadot tesznek ki, mint az eredeti, szándékolt hatás. Vegyük csak az autót példának: amikor egy ötven kilós hölgy kéttonnás dzsippel közlekedik, egy a negyvenhez az arány a célzott és a tényleges tömegmozgatás között. A kérdés attól válik létkérdéssé, hogy az elmúlt két évszázad során az emberiség lélekszáma meghatszorozódott, az egy főre jutó anyag- és energiafelhasználás hússzorosára növekedett, így összetevékenysége ennyi idő alatt mintegy *százszorosára* nőtt, ami által mára a mellékhatások mennyisége és mértéke körbeéri a Földet s lefedi glóbuszunkat. Különösen az elmúlt negyven év hozott drámai változást: a lélekszám megduplázódott az 1960-as hárommilliárdról a mai hatmilliárdra, az egy főre eső tevékenység világátlagban meghatszorozódott (ehhez átlagban évi 5 %-os növekedés elég volt). Mindez azt jelenti, hogy az elmúlt négy évtized összesen több mint *tízszerezésre növekedett* emberi hatással járt. Nehéz lenne találni olyan természeti paramétert, amely negyven év alatt 1000 százalékos növekedést produkál. Ma még ismeretlen, hogy az ökológiai rendszer miként viseli majd el ezt a terhelésnövekedést. Az már világos, hogy e néhány évtized alatt több minden változott a Földön, mint előtte több-millió év alatt. Az inercia még tartja, viszi a természet rendszereit a megszokott mederben, de az állításom az, hogy a környezeti-klimatikus bomba gyutacsát már meggyújtottuk, a kanóc már elérte a lőport, s sajnos meggyőződés, hogy a robbanás legelső pillanataiban járunk. Cselekvésünk azonban még mindig rövidtávúan antropomorf, s a célkitűzésekben a „mellék”-hatások még mindig alig-alig, nyögve-nyelve jelennek meg.

A legelső vészjelzések, mint Fritz Baade német professzor 1961-es *Versenyfutás a 2000-ik évig* c. műve (mely a növekedésbomba meglehetősen pontos leírását adta) és Rachel Carson *Néma tavasz* című, 1962-es munkája

(amely többek közt a DDT rovarirtó-növényvédőszer váratlan és gyilkos mellékhatásaira hívta fel a figyelmet) ugyan előkészítették a talajt a Római Klub 1968-as megalakulására (akiknek a jelentése először használta a „globális” kifejezést és szemléletmódot), de az áttörés a mai napig nem következett be. Egyúttal pedig a „globalizáció” kifejezést kisajátítják a pénzpiacok vagy a piacgazdaságok egységesülési folyamatára, megfosztva ezzel eredeti, *felrázni, riadóztatni szándékozó*, morális-felelősségvállalási tartalmától. Én magam a jövő nemzedékek ombudsmanját éppen ezért tartom elengedhetetlen – ámbár csupán nagyon kicsiny – lépésnek, hogy a fogalom eme eredeti értelmét, mozgósító és értékőrző tartalmát legalább ezen az egyetlen ponton visszaadhassuk. Korunk egyik specifikuma ugyanis, hogy a beruházók, tőketulajdonosok, politikai vezetők rövid- és hosszútávú érdekei elváltak egymástól. A rövid távú nyereségérdekeltség ma ellentétben van a hosszú távú fenntarthatóság követelményével. Akinek gyermekei és unokái vannak, legyen az politikus vagy üzletember, tudnia kell, hogy egyéni érdekei immár szemben állnak csoportérdekeivel.

Szó sincs arról, hogy a szóban forgó ombudsmani intézmény egyszerűen egyike lenne a már létező struktúráknak, vagy hogy akkor további – pl. honvédelmi – szószólóknak volna helye. Ellenkezőleg, itt az ember újkori fejlődésének, az egyén és a civilizáció koevolúciójának egy olyan specifikumáról van szó – a bekódolt és a felismert, illetve a rövid távú és a hosszabb távú érdek, valamint az egyéni és a csoportérdek ütközésének kezeléséről –, amely teljességgel eredeti és kiemelt helyet jelöl ki a most javasolt intézmény számára. Ugyanis először fordulna elő a történelemben, hogy a célkijelölés egylépcsős, spontán aktus helyett egy elemző, iterációs folyamat végeredményeként alakulna ki mind egyéni, mind csoport- és ösztársadalmi szinten.

Gondoljunk akár a géntechnológiára, akár magára a gazdasági növekedésre – mindkét esetben a komplex hatásrendszer teljességgel feltáratlan, s mindkét esetben mind a mai napig az automatikus, spontán célkijelölés működik a következmények vizsgálata nélkül. Úgy látom, létalapjaiban kellene itt megkérdőjelezni az emberi lényt ahhoz, hogy belső céltételezési szabadságát alárendeljük külső következményrendszerének.

A gyógyszerek helyett mindenre, emberi tevékenységünk minden elemére és mozzanatára rá kellene írni, hogy „A kockázatok és mellékhatások tekintetében kérdezze meg ökológusát, filozófusát”.

Lányi András
AZ ETIKÁTÓL A POLITIKÁIG

Előadásomban azzal foglalkoznék, hogy miért teszi próbára politikai gondolkodásunkat az utánunk jövő nemzedékek jogainak érvényesítése. Merthogy próbára teszi. Maga az utódokról való gondoskodás enyhén szólva nem új ötlet, hanem a társadalmi együttélés értelme és a legalapvetőbb emberi feladat, ami az embert emberré teszi. Hagyományosan a családra és a kisebb közösségekre hárult

ez a feladat, ilyen kisebb közösség a falu. Az sem újdonság, hogy az utódokról való gondoskodásnak a körébe beszámítják azoknak a természeti életfeltételeknek a megőrzését, amelyekről a XVIII. században rögzített több száz éves hagyományt megőrkítő székely falutörvények megemlékeznek.

Ugyanakkor, tehát a modern nemzetállam kialakulásának időszakában Edmund Burke arról elmélkedik, hogy a nemzet is olyan kötelék, amely elsősorban az előttünk jártakkal és az utánunk jövőkkel köt össze bennünket. Tehát nem arról van szó, hogy a jövőről való gondoskodás új köteleesség, az újdonság az, hogy mi ennek a kötelezettségnek nem vagyunk képesek eleget tenni. Vajon miért? A gondoskodás feladata a közösségekről a társadalmakra kerül át, tehát személytelen intézményekre. Olyan emberekről gondoskodunk, akiket nincs szerencsénk ismerni. Ennek megfelelően a hangsúly a gondoskodó személyes, morális felelősségéről áttevődik – éppen áttevődésben van – a célszemélyek, tehát az utódok jogaira. És úgy tűnik, mintha az a modern társadalomelméletnek jobban meg is felelne, hiszen ez az egész gondolkodás az emberi jogok alapján áll. Vajon belefér-e az emberek jogairól való hagyományos gondolkodásunkba a jövő nemzedékek elfogadása? Nem. Annak dacára, hogy másfél évtizeddel az Emberi Jogok Nyilatkozatát követően Thomas Jefferson egy levélben arra hívja fel elnökutódjának figyelmét, hogy az államoknak nincs joguk olyan adósságokat felhalmozni, amelyek harminc éven belül nem fizethetők meg, hiszen ezzel utódaink szabad rendelkezésre, céljaik szabad kitűzésére vonatkozó jogait korlátoznánk. Kíváncsi vagyok, hogy a demokrácia és az emberi jogok atyja, Jefferson mit gondolna rólunk és viselt dolgainkról, akik az élővilággal szemben olyan többezer éves adósságot halmozunk fel, amit nemzedékek hosszú sora fog nyögni. Mennyire lehetünk mi tisztelői az emberi jogoknak, mennyire lehetünk mi demokraták, ha így járunk el?

Semmi elméleti ellentmondást nem jelent, hogy ha nekünk vannak emberi jogaink, akkor a jövő nemzedékeknek is legyenek. Akkor mi a probléma? Az emberi jogi gondolkodás alapvetően formális jogokról beszél. Azok az alapjogok, amelyekről úgy gondoljuk, hogy minden embert megilletnek, nem mondják meg, hogy kinek mit kellene tennie vagy kinek mi jár. Abban a pillanatban, amikor mi megtudtuk, hogy utódainknak mi jár, és jól azonosítható értékekhez rendeljük az ő emberi jogaik érvényesülését, – tudniillik, hogy nem élhetnek emberhez méltó életet, nem választhatják meg szabadon életformájukat, hogyha a földi élővilág gazdag változatosságát fönn nem tartjuk számukra, – ezzel áttörtük a formális jog és bizonyos értelemben az állam semlegességének a rendszerét és egy másik rendszerre tértünk át. Hogy ezt meg kell tennünk, arra először Hans Jonas hívta fel korunk figyelmét, aki azt mondta, hogy bizony, a technológia fejlődésével, tehát azáltal, hogy a mi beavatkozásunk az élővilágba a természet létalapjait képes fenyegetni, tehát olyasvalamit, amiről azt hittük, hogy úgy magától van és mindig is lesz; ettől az, amit mi a természettel művelünk, erkölcsi megítélés tárgyává lett. Vagyis, – szemben az eddigi feltételezésünkkel – az emberhez méltó élet, egyálta-